

Foto van de verdeling van kledij door het Werk van Bescheiden Onderstand in het Casino aan de Coupure.

Buskruit en Sauerkraut

Oorlogsbronnen in De Zwarte Doos (20ste eeuw)

Het Stadsarchief en de Dienst Stadsarcheologie bouwen De Zwarte Doos uit als kenniscentrum van de geschiedenis van Gent. In *Buskruit en Sauerkraut. Oorlogsbronnen in De Zwarte Doos (20ste eeuw)* brengen zij voor het eerst een uniek overzicht van bronnen in De Zwarte Doos die in aanmerking komen voor de studie van de geschiedenis van de twee wereldoorlogen. Dat de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) en de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) ook in Gent sporen nalieten, mag blijken uit dit uitgebreide

overzicht, dat zich zowel richt tot de geïnteresseerde Gentenaar als tot de professionele onderzoeker.

De aandacht voor deze recente periode in de geschiedenis neemt stelselmatig toe en daarmee ook de vraag naar nuttige overzichten van bruikbaar studiemateriaal. Materiële bronnen in de stad en in de wijde omgeving ervan, iconografische bronnen en bronnen ontstaan binnen de stedelijke administratie, ze vinden alle een plekje in dit rijk geïllustreerde overzicht.

Maar ook documenten van meer individuele aard, in de vorm van foto's, dagboeken of brieven, krijgen ruimschoots aandacht. Het boek *Buskruit en Sauerkraut* vormt op deze manier een ideale versmelting van grote en kleine geschiedenis.

Buskruit en Sauerkraut bevat bijdragen van diverse auteurs over diverse onderwerpen. Denise De Weerdts verzorgt een uitgave van de brieven van de Gentse soldaat Mau-

Vervolg op pagina 2

Foto van Verpflegungsstelle III in het Landbouwershuis aan het Goudenleeuiplein

rice De Klerck. Hij maakte de oorlog mee in de loopgraven achter de IJzer (1914-1918). André Capiteyn bespreekt de publicatie van de oorlogsbrieven van de Duitse soldaat Herman Nohl die de Eerste Wereldoorlog in Gent doorbracht. De enorme rijkdom aan iconografische bronnen, beeldmateriaal in de meest brede zin van het woord, wordt in een gezamenlijke bijdrage toegelicht. Deze bijdrage is van de hand van Georges Antheunis, André Capiteyn en Wout De Vuyst. Aparte aandacht gaat naar het *Kriegsalbum* van Gent, een unieke Duitse fotoreportage over Gent tijdens de Eerste Wereldoorlog (André Capiteyn). Marie Christine Laleman en Georges Antheunis brengen voor het eerst een systematisch overzicht van de materiële oorlogsbronnen in Gent en de omgeving van Gent. Leen Charles bespreekt de oorlogsbronnen die vanuit de lokale overheid ontstonden.

De stedelijke administratie en haar vele geledingen lieten tal van bronnen na. Het gebruik van de Jodenregisters wordt geïllustreerd aan de hand van de lotgevallen van de kunstenaar Simelovicius Kopelis (1900-1943). Privé-personen beschikken over heel wat oorlogsschaten. Soms belanden deze in een overheidsinstelling. Leen Charles overloopt de voornaamste categorieën: brieven, foto's, dagboeken ... en gaat dieper in op twee Gentse oorlogsdagboeken (1914-1918). Twee kadertekstjes behandelen de straatnamen verwijzend naar de Eerste en Tweede Wereld-oorlog (André Capiteyn).

Leen Charles

ANTHEUNIS G., CAPITEYN A., CHARLES L., DE VUYST W., DE WEERDT D. en M.C. LALEMAN, *Buskruit en Sauerkraut. Oorlogsbronnen in De Zwarte Doos (twintigste eeuw), Gent, 2007, 251 blz., 90 illustraties. Te koop in De Zwarte Doos en de Stadswinkel vanaf 17 oktober 2007 (15 €).*

Edito

Beste vrienden

Wat bezielt ons in hemelsnaam om een integraal nummer van @rchieflink te besteden aan het thema van de oorlog? Alsof er nog geen oorlogen genoeg onze planeet teisteren!

Het Stadsarchief nam de uitdaging aan om voor het eerst in Vlaanderen een systematische bespreking aan te leveren van de beschikbare bronnen voor de studie van de twee wereldoorlogen van de twintigste eeuw die bewaard zijn in De Zwarte Doos. Hiermee hervat het Stadsarchief de traditie van publicaties uit eigen huis. Meteen ook het eerste eigen product van De Zwarte Doos.

Een gewaagde opdracht. Vele getuigen van de Tweede Wereldoorlog leven immers nog! Toch is het moment uiterst geschikt. De belangstelling voor deze problematiek is springlevend en neemt alleen maar toe. Een goede bespreking van de bronnen is dus een welkome hulp!

Het Stadsarchief kon hierbij rekenen op de intense medewerking van de Dienst Stadsarcheologie, niet alleen voor het aanleveren van beeldmateriaal, maar vooral voor een unieke, substantiële bijdrage rond materiële oorlogsbronnen in het Gentse. Externe auteurs zoals De-nise De Weerd en Wout De Vuyst verleenden ook hun inhoudelijke medewerking.

Dit nummer is integraal gewijd aan deze publicatie. Piet Veldeman, onze ondervoorzitter, brengt ook een bijdrage over zijn zoektocht naar Gentse oorlogsmonumenten.

Kortom, het moge duidelijk wezen dat het najaar in De Zwarte Doos in het teken staat van de oorlog. De Opendeurdag van 21 oktober 2007, waarop u allen van harte welkom bent, borduurt verder op dit thema.

Ik wens u alvast een inspirerende lectuur en hoop u persoonlijk te mogen begroeten op 21 oktober!

Leen Charles

Maurice

Een Gentse frontsoldaat in de Groote Oorlog

In 1998 ontving het Stadsarchief een schenking van een correspondentie van Maurice De Klerck, een Gentse jongeman die samen met duizenden leeftijdgenoten in de Eerste Wereldoorlog gestort werd.

Het gezin De Klerck woonde in de Rooigemstraat. Vader Georges was als dertienjarige timmermansgast vanuit Normandië (Fr.) in Gent terechtgekomen. Hij werkte zich op tot bediende, opzichter van de bouwwerken aan de stad Gent.

Moeder, de Gentse Sophia De Meyer, was huisvrouw. Maurice werd geboren in de Phoenixstraat in 1893, maar het jonge paar verhuisde later naar de Rooigemstraat. In 1898 werd het gezin uitgebreid met een dochtertje, Gabriëlle.

De Rooigemstraat situeerde zich op de grens met de arbeiderswijk van de Brugsepoort.

De bewoners waren bedienden, onderwijzers en leraars, ambachtslieden en kunstenaars.

Uit de brieven van Maurice vanuit het oorlogsfront blijkt dat de burens best met elkaar konden opschieten. Zij kwamen dikwijls bijeen voor een gezellig samenzijn en een etentje op feestdagen. Ook de jongelui amuseerden zich best. Jef Tossens, Armand Desomer van naast de deur, met wie Maurice tekenles

volgde aan de Academie, en de iets oudere postbode Kamiel Kielmoes vonden elkaar terug aan het front.

Maurice was wel opgevoed, optimistisch en een tikkeltje ijdel. In de liefde was hij trouw aan 'Mimi' die nochtans nooit antwoordde op de groeten die hij haar in elke brief liet sturen.

De brieven zijn geschreven in een onzorgvuldig Frans. Maurice maakt veel spelfouten, vooral met de accentuatie. In de zinsbouw schemeren Gentse wendingen door. Zij vormen geen doorlopend

verhaal, vooral omdat de post onregelmatig werkte. Het zijn momentopnamen van de ontredde op het slagveld en de monotone routine van de loopgraven, van de dagelijkse strijd tot overleven.

Maurices vaderlandsliefde sloeg om in een fatalistisch besef dat de oorlog doorkomen een kwestie van geluk was. Hij kwam terug uit de oorlog, enkele maanden na de dood van zijn moeder.

Denise De Weerd

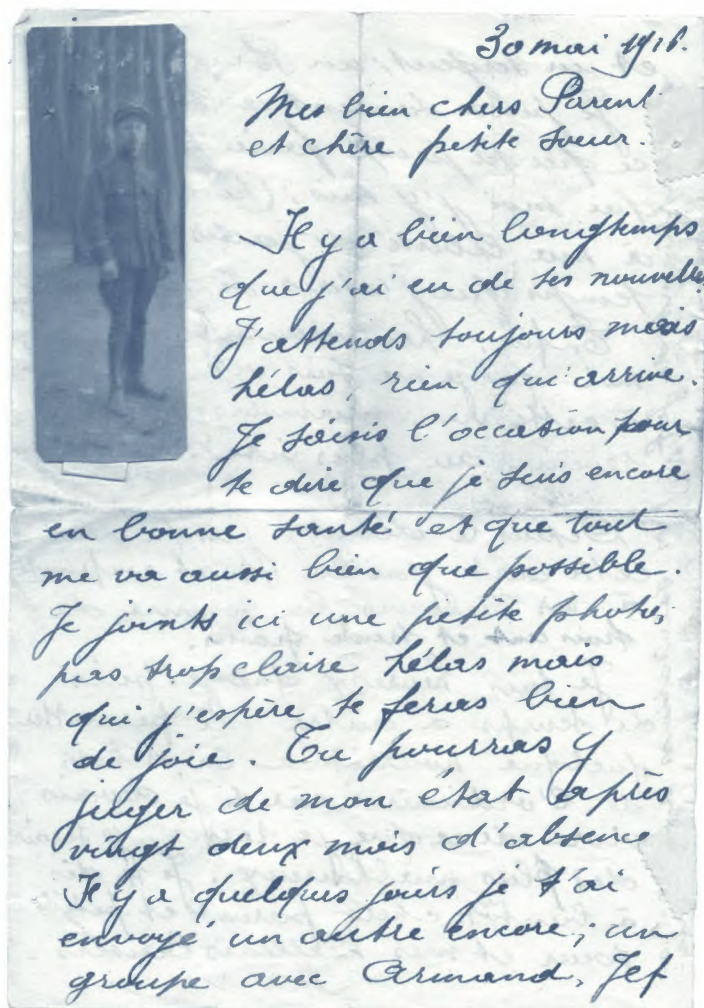

Foto van Maurice als English boy, 1916 SAG, DKF, 97

Iconografische bronnen

Verspreid over verschillende collecties wordt heel wat fotomateriaal over de beide wereldoorlogen bewaard in het Stadsarchief. Dit omvat zowel losse foto's als samenhangende reeksen, waarvan een deel is opgenomen in documentaire verzamelingen zoals de Fototheek, de fotoverzameling van de Stedelijke Commissie van Monumenten en Stadsgezichten (SCMS) en Diverse Kleine Fondsen (DKF).

Voor de Eerste Wereldoorlog zijn vooral de foto's van het zogenaamde *Kriegsalbum* opmerkelijk. De Duitse bezetter publiceerde twee fotoalbums: *Kriegsweihnachten*, 1915 en het grotere *Kriegsalbum von Gent* in 1916. Van de foto's die gemaakt werden voor het tweede boek bleven originele afdrucken bewaard (MA, Reeks XII/19). Ze bieden een (gecensureerd) beeld van Gent tijdens de eerste oorlogsjaren. Ze tonen de impact van de Duitse aanwezigheid in Gent en omgeving, met o.m. een hele reeks opgeëiste gebouwen en militaire parades op de Kouter en het Sint-Pietersplein. Ook het dagelijkse leven in Gent komt aan bod, met zichten op een aantal pleinen, de stations en de haven.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog nam de SCMS het

Affiche uit de oorlogsjaren vervaardigd uit gerecupereerd papier
SAG, DKF 35/217

initiatief om zelf een deel van de oorlogsschade te documenteren. In 1940 liet ze een reportage maken van de Gentse bruggen die bij de aftocht van het Belgische leger waren opgeblazen. Op het einde van de oorlog deed ze dit bij enkele zwaar getroffen wijken van de stad en beschadigde monumenten.

Over de bevrijding van Gent bezit het stadsarchief bewegend beeldmateriaal in de Audiovisuele verzameling (AV). Het betreft vooral kopieën van films uit privé-bezit.

Naast deze zwartwitfoto's en -beelden geeft de Afficheverzameling (AFF) (letterlijk) wat kleur aan de oorlogsjaren. Ze omvat zowel aankondigingen van de politieke manifestaties als het ontspanningsleven.

Tenslotte is er ook nog het plannenmateriaal over de luchtbeschermingsstructuren tijdens de Tweede Wereldoorlog, zoals schuilkelders en bunkers, dat samen met de bijhorende geschreven bronnen te vinden is in administratieve bestanden.

Een eerste samenvatting over 20ste-eeuwse materiële oorlogsbronnen in Gent

De Dienst Stadsarcheologie staat vanuit De Zwarte Doos in voor het beheer, het onderzoek en de studie van de materiële bronnen die getuigenis afleggen van het Gentse verleden. Het mobiele vondstengoed in de archeologische depots vertegenwoordigt slechts een beperkt gedeelte van de materiële bronnen. Het overgrote deel ligt verspreid over de hele stad. Vaak zijn de materiële bronnen niet meer zichtbaar, maken ze deel uit van het bodemarchief of bevinden ze zich verborgen en vergeten in het hedendaagse stadsbeeld.

De oudste materiële bronnen voor Gent zijn silexwerktuigen uit het Paleolithicum of de oude steentijd, zowat 55.000 jaar voor onze jaartelling te situeren. Vanuit dat gezichtspunt vormen de beide twintigste-eeuwse wereldoorlogen een vrij recent onderzoeksitem. Toch worden ook die materiële bronnen bedreigd door erosie en vernietiging. Het feit dat ze geen goede reputatie hebben, inhoudelijk slecht gekend zijn en weinig mensen ze goed bestuderen, maakt ze bijzonder kwetsbaar. In 2003 werd alle archeologen in het Vlaamse Gewest gevraagd aandacht te hebben voor dit oorlogspatrimonium en werden onder

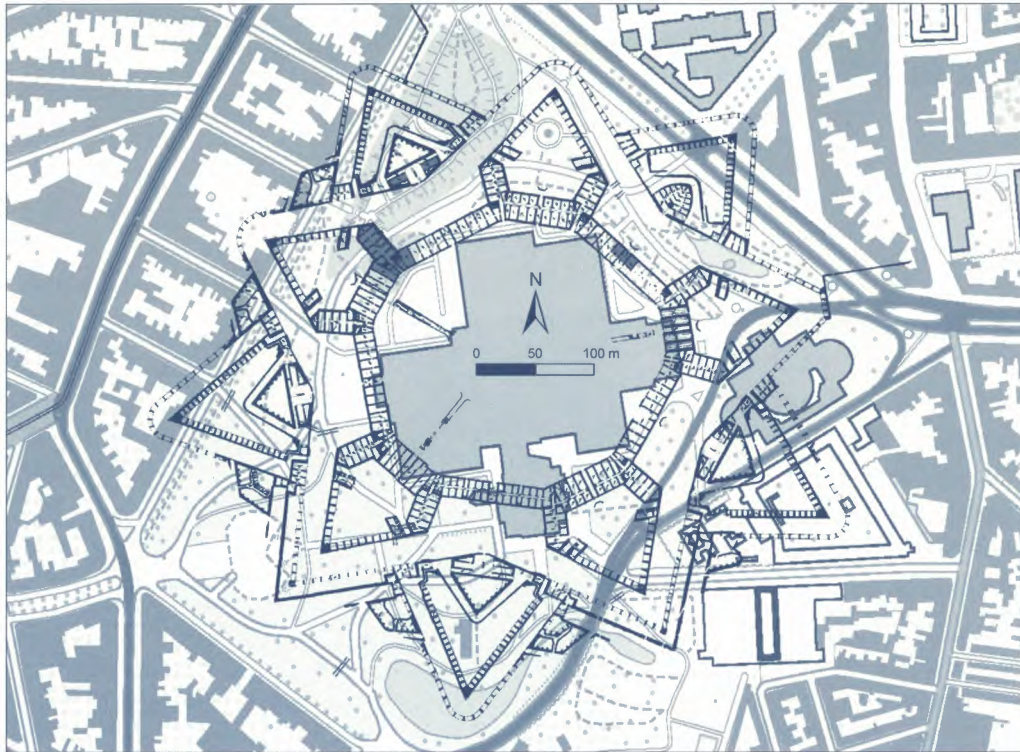
meer in West-Vlaanderen speciale onderzoeksprojecten opgezet. Voor de Gentse stadsarcheologie vormen de twintigste-eeuwse oorlogsrelicten geen prioritair onderzoeksprogramma, maar ze worden wel meegenomen, geregistreerd en bestudeerd als de interventies of projecten daar aanleiding toe geven. De Dienst Stadsarcheologie heeft ook het geluk dat één van de technici, fotograaf Georges Antheunis, zich vanuit zijn persoonlijke belangstelling in deze materie heeft vastgebeten en een zeer ruime kennis heeft opgebouwd, die niet alleen de archeologische werkzaamheden, maar ook de kennis over de stad ten

goede komt. Wanneer er sprake is van materiële getuigen uit twintigste-eeuwse oorlogstijden dan zijn veelal twee benaderingen aan de orde: enerzijds vernietiging en oorlogsschade, anderzijds verdediging wat ook met infrastructuur en specifieke structuren te maken heeft. Net zoals voor andere postmiddeleeuwse aspecten biedt de studie van deze materiële relicten aanvulling en andere inzichten bij de kennis die uit geschreven bronnen en beeldmateriaal kan worden afgeleid.

Het meest bekend en het best herkenbaar in het landschap, zowel in de stad als in het buitengebied, zijn de

Luchtschachten van de commando- en communicatiebunker in het Citadelpark

Projectie van de plattegrond van de vroegere citadel op een recente topografische kaart van het Citadelpark met situering van de negentiende-eeuwse versterkingsrelicten en het twintigste-eeuwse oorlogspatrimonium
Plan Dienst Stadsarcheologie

bunkers. Het woord 'bunker' stamt pas uit de Tweede Wereldoorlog. In de Eerste Wereldoorlog sprak men van MEBU's, wat staat voor *Mannschafts Eisenbeton Unterstand*. Een hele reeks materiële structuren hoorde bij de *Hollandstellung*, een verdedigingslinie die in 1916 ten noorden van de stad werd aangelegd. Voor de Tweede Wereldoorlog hebben de gedocumenteerde structuren te maken met passieve luchtbescherming, het Bruggenhoofd Gent, gebouwen die voor Duitse legerfuncties werden aangepast, openbare en private schuilplaatsen voor burgerbevolking en zieken, commando en communicatie. Andere relicten in het Gentse landschap

verwijzen naar vliegvelden en/of de bijbehorende infrastructuur. Weer andere relicten herinneren aan terechtstelling, bijzetting of de herdenking van beide. In het zoekwerk naar de materiële bronnen uit de twintigste-eeuwse oorlogstijden werd tevens onderzocht welke gebeurtenissen hebben bijgedragen tot kennisopbouw, inventarisatie en zorg om het cultuurhistorische patrimonium, zoals bijvoorbeeld de ontwikkeling en de toepassingen van luchtfotografie en monumentenfotografie voor andere dan militaire doeleinden. De samenvatting voor de publicatie van *De Zwarte Doos* is een bescheiden en vast nog zeer onvolledige poging om een massa aan

zeer disparate, verspreide en doorgaans erg fragmentarische gegevens in een overzicht samen te brengen en zo alle belangstellenden in Gent te sensibiliseren voor zeer slecht gekende materiële aspecten van het Gentse verleden.

Marie Christine Laleman

Vorbijganger gedenk...

Op zoek naar Gentse oorlogsmonumenten

Naar aanleiding van de komende opendeurdag van het stadsarchief organiseert het GOF op zaterdag 27 oktober 2007 een rondleiding langs verschillende Gentse oorlogsmonumenten. Deze stadswandeling kadert in een persoonlijk project dat we reeds enige tijd geleden opstartten rond de inventarisatie van alle oorlogsgedenktkens op Gentse bodem. In deze nieuwsbrief stellen we u graag de eerste resultaten van ons onderzoek voor.

Het initiatief voor een oorlogsmonument ging na 1914-1918 vaak uit van de verschillende gemeentebesturen. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Frankrijk waren er in ons land echter geen nationale richtlijnen voor de oprichting van herdenkingsmonumenten. Hierdoor vinden we op het huidige grondgebied van de stad Gent de meest uiteenlopende gemeentelijke standbeelden (Gentbrugge, Ledeborg en Sint-Amandsberg), basreliëfs (Drongen), gedenkplaten (Mendonk, Sint-Denijs-Westrem en Zwijnaarde), obeliskken (Oostakker en Wondelgem) en gedenkstenen (Mariakerke en Sint-Kruis-Winkel).

Naast deze officiële monumenten treffen we in Gent nog een ander vrij uniek fenomeen aan: de herdenking van de slachtoffers per wijk. Verschillende dekenijbesturen namen het initiatief en tijdens het interbellum werden er in de stad meer dan twintig bas-reliëfs en gedenkplaten opgericht ter ere van overleden buurtbewoners.

Maar niet alleen gemeenten en wijken herdachten hun slachtoffers. Zo werden heel wat kerken en kazernes voorzien van een specifieke gedenkplaat voor omgekomen parochianen of militairen. Hiernaast verschenen er in de stad nog tientallen andere huldeblijken, opgericht door evenveel onderwijsinstellingen, openbare besturen, bedrijven en verenigingen.

Na de Tweede Wereldoorlog kwam er uiteraard een nieuwe herdenkingsgolf op gang. Hierbij werden talrijke bestaande monu-

menten uitgebreid met een extra gedenkplaat(je) voor de slachtoffers van 1940-1945. Deze oorlog gaf bovendien aanleiding tot specifieke herdenkingsmonumenten. Zo herdacht Gentbrugge de slachtoffers van de luchtbombardementen van 1944 en werden er overal in Gent individuele en collectieve monumenten ingehuldigd ter ere van overleden verzetslieden. Nieuwe gedenkstekens verwezen soms ook naar specifieke gebeurtenissen zoals de inname van de Leopoldskazerne door het verzet (4 september 1944) of de inslag van een V1-bom te Oostakker (24 februari 1945).

Tijdens onze rondleiding zullen we ook heel wat aandacht besteden aan de beeldtaal die de Gentse oorlogsmonumenten spreken. De meeste gedenkstekens in de stad bevatten immers tal van figuratieve elementen die ons tonen hoe de oorlog nadien in steen en brons voortleefde.

Belgische soldaten zijn uiteraard een dankbaar onderwerp om af te beelden op monumenten van de Eerste Wereldoorlog. Dikwijls stervend of gesneuveld en doorgaans in het gezelschap van een of andere allegorische voorstelling.

De Belgische soldaat heeft echter geen monopolie en wordt geregeld in scène gezet naast andere protagonisten van de Eerste Wereldoorlog. Een mooi voorbeeld hiervan is te zien in Sint-Amandsberg, waar zowel een soldaat, een opgeëiste arbeider als een ter dood veroordeelde burger het gemeentelijk oorlogsmonument flankeren.

Afbeeldingen van geallieerde militairen zijn heel wat zeldzamer. We vinden ze bijvoorbeeld terug op het Gentse oorlogsmonument op de Westerbegraafplaats. In één geval heeft de geallieerde soldaat zelfs een naam: Reginald Warneford. Een gedenksteen in de Visitatiestraat en een straatnaam in de buurt verwijzen nog naar deze Britse gevechtspiloot die in 1915 boven Gent de allereerste Duitse zepelin neerschoot.

Gedenkplaat belfort SAG, SCMS, nr. 576

Duitse militairen tonen de Gentse gedenkstekens echter niet en in zeldzame gevallen wordt de verslagen vijand enkel onrechtstreeks afgebeeld in de vorm van een gevallen adelaar of vertrappeld hakenkruis. Een anti-Duitse slogan behoorde ook tot de mogelijkheden, zoals op de gedenkplaat aan de Kortrijksesteenweg voor de in 1915 gefusilleerde Edith Cavell, 'het glorieus slachtoffer der Duitse Barbaarsheid'.

Dit gedenkteken kon de Tweede Wereldoorlog slechts overleven doordat enkele buurtbewoners er aan het begin van de oorlog een laag sneldrogende metselkalk over aanbrachten. De Duitsers hadden het inderdaad niet begrepen op dergelijk woordgebruik en in ons land - ook in Gent - zijn er talrijke voorbeelden van monumenten die wegens hun anti-Duitse symboliek in 1940 vernietigd of beschadigd werden.

Onverschilligheid vormt evenzeer een bedreiging! Heel wat Belgische monumenten hebben hun strijd tegen het collectief geheugenverlies inmiddels allang verloren en werden opgeofferd aan economische belangen, mobiliteit of huisvesting. Oorlogsmonumenten blijven echter een unieke bron voor de studie van de mentaliteitsgeschiedenis van het interbellum en de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog. Een inventaris van alle bestaande en verdwenen Gentse oorlogsgedenktkens is dan ook meer dan welkom. We hebben geen mo(nu)ment te verliezen...

Piet Veldeman

Opendeurdag in De Zwarte Doos

Een opendeurdag is een ideale gelegenheid voor de bezoeker om eens een kijkje te nemen achter de schermen. We proberen op 21 oktober dan ook aan het publiek duidelijk te maken hoe een stadsarchief werkt: waar komt al dat archiefmateriaal vandaan, welke weg volgt een document van 'bureau tot depot', wat gebeurt er in een leeszaal, hoe komt een inventaris tot stand, hoeveel personeelsleden werken in het stadsarchief, wat zijn de dagelijkse taken, hoe ziet de werkplek eruit... Proberen een overzicht te bieden van die verschillende facetten, wordt dan ook het leitmotiv van de rondleidingen die op 21 oktober plaatsvinden in De Zwarte Doos.

De traditie wil dat ieder jaar een kleine tentoonstelling wordt georganiseerd rond een bepaald thema. Dit jaar ligt het voor de hand een expositie te organiseren rond *Oorlogsbronnen in De Zwarte Doos (tuintiende eeuw)*, het thema van de publicatie *Buskruit en Sauerkraut* die op 16 oktober in De Zwarte Doos voorgesteld wordt. Het gaat om een selectie van historische bronnen, aanwezig in De Zwarte Doos, die de vorser op weg kunnen helpen bij de studie van de twee wereldoorlogen. De auteurs voorzien die dag een woordje uitleg bij de gepresenteerde documenten.

De opendeurdag is bovendien een unieke gelegenheid voor de leden van de Vriendenkring, GOF, t'Archief. Gent On Files, vzw om een ruimere bekendheid te verwerven bij het publiek. De vriendenkring ondersteunt de werking van het stadsarchief o.a. door de organisatie van sponsoracties. Op die dag worden de afgewerkte projecten gepresenteerd in de leeszaal maar uiteraard krijgt het lopende sponsorproject een ereplaats. Dit jaar gaat het om een meer toegankelijke presentatie, eventueel gekoppeld aan een digitalisering, van de bijzonder waardevolle kaart van Horenbault uit 1619, een sleuteldocument voor de kennis van de Gentse geschiedenis uit die periode.

De vriendenkring organiseert een boekenverkoop en in het cafetaria is het mogelijk iets te drinken of een huisgemaakte taart te degusteren. De opbrengst gaat naar het project.

Opendeurdag De Zwarte Doos

Zondag 21 oktober van 10.00 uur tot 18.00 uur
Dulle-Grietlaan 12, 9050 Gentbrugge
gratis toegang

De opendeurdag is een samenwerking van het Stadsarchief Gent en de vriendenkring t'Archief. Gent on files vzw

colofon

@rchieflink is de driemaandelijke nieuwsbrief van 't Archief. Gent on Files, een ondersteunende vzw voor het Stadsarchief van Gent

Het abonnement is begrepen in de lidmaatschapsbijdrage: 13 euro individuele leden, 15 euro gezin, 25 euro steunende leden en 250 euro ereleden.

Een los nummer kost 4 euro.

Nieuw rekeningnummer:
000-3252077-55

Adres GOF

p.a. De Zwarte Doos Stadsarchief,
Dulle-Grietlaan 12, 9050 Gentbrugge
Tel (09)266 57 60

E-mail stadsarchief@gent.be

Website: www.archieflink.centerall.com

Coördinatie en eindredactie

Valérie Meillander
Christine Duthoit

Verantwoordelijke uitgever

Griet Maréchal, Visserij 11,
9000 Gent

ISSN - nummer: 1376-2966

Foto's:

Storm Calle, tenzij anders vermeld.

Vormgeving

Évé Grafica - Erika Vanderstockt,
Gent, GSM: 0486/51.78.88

Druk

J. Verbeke, Gent

Inhoud

• Buskruit en Sauerkraut	1
. Edito	2
. Maurice. Een Gentse frontsoldaat in de Groote Oorlog	3
. Iconografische bronnen	4
• Een eerste samenvatting over 20ste eeuwse materiële oorlogsbronnen in Gent	5
. Voorbijganger gedenk...	7
• Link	8